

Examen HAVO 2017

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

tijdvak 2

woensdag 21 juni

13.30 - 16.30 uur

Erratum bij vraag 9: Voor het beantwoorden van vraag 9 moet je gebruik maken van afbeelding 5 die je vindt bij vraag 8.

Vergeet niet je op te zetten!

Klik op 'Start' om te beginnen.

Tijdens het examen kun je de volgende knoppen gebruiken:

ingesproken tekst

regelen van het volume

uitleg van het programma

ga een pagina terug of verder

ga naar het begin of het einde van het examen

Voor het openen van bronnen gebruik je de volgende knoppen:

afbeelding

geluidsfragment

tekst

filmfragment

filmfragment vergroten. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het vergroten.

filmfragment verkleinen. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het verkleinen.

Hiernaast kun je testen of het beeld en geluid goed functioneren.

Dit examen bestaat uit 4 blokken met in totaal 36 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 60 punten te behalen.
Voor elke vraag staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Duivels en monsters in middeleeuwse afbeeldingen.
Blok 2: De componist Arnold Schönberg en zijn opera Moses und Aron
Blok 3: Dansexpressionisme in de eerste helft van de 20e eeuw
Blok 4: De opening van Disneyland California, de films
The Sleeping Beauty en Maleficent

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.
Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1

Dit blok gaat over middeleeuwse afbeeldingen van duivels en monsters.

Op afbeelding 1 zie je een miniatuur uit een gebedenboek uit de dertiende eeuw. Deze miniatuur stelt het Laatste Oordeel voor. Het Laatste Oordeel was van grote invloed op het leven van de middeleeuwse gelovige.

- (2p) - Geef aan wat het Laatste Oordeel is.**
- Geef vervolgens aan op welke manier het van invloed was op het leven van de middeleeuwse gelovige.

Op afbeelding 2 en 3 zie je twee andere middeleeuwse miniaturen die het Laatste Oordeel verbeelden. Deze hebben, net als afbeelding 1, eenzelfde indeling van de voorstelling. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Christus telkens in het midden bovenaan is afgebeeld en de mensen beneden.

(2p) Noem nog twee voorstellingsonderdelen die op alle drie de miniaturen (afbeelding 1, 2 en 3) dezelfde plek hebben en geef aan waar ze zijn geplaatst.

De miniaturen op afbeelding 1, 2 en 3 hebben eenzelfde indeling van de voorstelling. Een vaste indeling bij de uitbeelding van christelijke verhalen was van belang vanwege de educatieve functie.

(1p) Geef een reden waarom een vaste indeling van belang was vanwege de educatieve functie.

Tot de dertiende eeuw werden boeken vooral vervaardigd in kloosters, waar monniken dagelijks bezig waren om geschriften te kopiëren. Voor de Kerk was het om diverse redenen belangrijk om kopieën van geschriften te hebben.

(2p) Geef twee van deze redenen.

Tekst 1 gaat over de regels voor het kloosterleven die werden opgesteld door de heilige Benedictus van Nursia: de Regula Benedicti. Hierin staat een passage over kopieerwerk.

(1p) Leg aan de hand van tekst 1 uit welk gevaar er volgens Benedictus school in het verrichten van kopieerwerkzaamheden.

De middeleeuwer geloofde dat de duivel regelmatig op aarde was. Hij zou mensen op onverwachte momenten met zijn demonen belagen om hen tot het kwaad te verleiden. Duivels, monsterachtige figuren en vreemde wezens werden niet alleen afgebeeld in miniaturen over het Laatste Oordeel, maar ook bij andere verhalen in Bijbels en in gebedenboeken. Op afbeelding 4 zie je een voorbeeld uit een psalter (een boek met psalmen).

In het voorbeeld zijn de vreemde wezens en het monsterlijke figuur buiten de tekst (en de hoofdafbeelding) geplaatst. Toch is sprake van een verbinding tussen de tekst en de initiaal enerzijds en de figuren anderzijds.

- (3p) - Geef twee manieren waarop deze verbinding tot stand komt door de VORMGEVING.**
- Geef vervolgens aan op welke manier er verbinding is door de VOORSTELLING.

De tekeningen van monsterlijke figuren en vreemde wezens in middeleeuwse geschriften worden marginalia (randfiguren) genoemd. Ze staan in de marges (randen) van de hoofdtekst. Ook in dit psalter zijn ze buiten de tekst en de hoofdafbeelding geplaatst.

(2p) Geef twee verklaringen voor het buiten de hoofdtekst plaatsen van de marginalia. Laat leesbaarheid en ruimtegebrek buiten beschouwing.

Op afbeelding 5 zie je een miniatuur uit het laatmiddeleeuws getijdenboek van de hertog van Berry.

Vanaf de dertiende eeuw is er sprake van een groeiende aandacht voor het onderwerp vagevuur. Dit past bij een veranderend godsbeeld in de middeleeuwen. Terwijl in de vroege middeleeuwen de straffende kant werd benadrukt, kwam in de late middeleeuwen het accent meer te liggen op Gods barmhartigheid.

(1p) Leg uit hoe de groeiende belangstelling voor het vagevuur aansluit op deze accentverschuiving.

Naast de onderwerpkeuze blijkt ook uit de voorstelling en vormgeving van afbeelding 5 dat deze afkomstig is uit de late middeleeuwen en **niet** uit de vroege middeleeuwen.

Hieronder staan vier argumenten om de datering in de vroege middeleeuwen uit te sluiten.

(3p) Geef voor elk argument aan of dit juist of onjuist is. Noteer op je antwoordblad het cijfer van het argument gevolgd door 'juist' of 'onjuist'.

- 1 Er is sprake van landschappelijkheid, de figuren worden opgenomen in de omgeving. Hiervan was nog **GEEN** sprake in de vroege middeleeuwen.
- 2 De figuren en dieren zijn plastisch weergegeven; er is sprake van modellering door licht en donker. Hiervan was nog **GEEN** sprake in de vroege middeleeuwen.
- 3 Verschillende momenten uit het verhaal worden in één afbeelding weergegeven. Hiervan was nog **GEEN** sprake in de vroege middeleeuwen.
- 4 De omlijsting bestaat uit architectuur in gotische stijl. Hiervan was nog **GEEN** sprake in de vroege middeleeuwen.

In de voorstelling *Hieronymus B.* uit 2015 neemt Nanine Linning het werk van de schilder Jeroen Bosch (1450-1516) als uitgangspunt. Op afbeelding 6 zie je het schilderij *De Tuin der Lusten* van Bosch. Dit schilderij gaat onder meer over de verleidingen waaraan de mens wordt blootgesteld (middenpaneel) en de gevolgen van het toegeven aan deze verleidingen (rechterpaneel).

In de voorstelling van Linning worden verschillende zonden, zoals gulzigheid, verbeeld in de dans. Dit zie je in filmfragment 1.

(2p) Beschrijf twee bewegingen uit het fragment die verwijzen naar gulzigheid.

In het eerste deel van de voorstelling *Hieronymus B.* wordt de helft van het publiek uitgenodigd om op het podium te komen, de andere helft kijkt toe vanuit de zaal. Dit zie je in filmfragment 2.

- (2p) - Geef aan welk effect Linning beoogde met deze encscenering voor het het publiek dat vanuit de zaal toekijkt.**
- Geef vervolgens aan welk effect Linning beoogde voor het publiek dat op het podium komt.

Blok 2

Dit blok gaat over de componist Arnold Schönberg en zijn opera *Moses und Aron*.

In 1911 woonde de schilder Wassily Kandinsky een concert bij waar hij voor het eerst muziek hoorde van de componist Arnold Schönberg. Kandinsky herkende in Schönberg een geestverwant. Hij schreef Schönberg een brief en er ontstond een briefwisseling waarin de twee kunstenaars van gedachten wisselden over kunst. Fragmenten uit Kandinsky's eerste brief en Schönbergs reactie erop staan in tekst 1.

(2p) Geef in eigen woorden weer welke twee uitgangspunten de kunstenaars in deze brieven met elkaar delen.

Schönbergs vroegste werken waren gebaseerd op tonaliteit. Geleidelijk maakte hij zich daarvan los en begon hij atonale muziek te componeren: muziek waarin geen tonaal centrum meer voorkomt. In geluidsfragment 1 en 2 hoor je twee verschillende composities van Schönberg.

(1p) Welke bewering over de fragmenten is juist?

- A Fragment 1 en 2 zijn beide tonaal.
- B Fragment 1 is tonaal, fragment 2 is atonaal.
- C Fragment 1 is atonaal, fragment 2 is tonaal.
- D Fragment 1 en 2 zijn beide atonaal.

Rond 1920 begon Schönberg te componeren volgens het door hem ontworpen twaalftoonsysteem (tekst 2). Voor hem was componeren volgens dit systeem een logische stap in het streven naar een nieuwe muziktaal. Toch was dit systeem ook deels in tegenspraak met zijn eerdere opvattingen over kunst (tekst 1).

(1p) Geef aan op welke manier Schönbergs overgang naar het twaalftoonsysteem in tegenspraak leek met zijn eerdere opvattingen.

In 1932 voltooide Schönberg de eerste twee aktes van zijn opera *Moses und Aron*, die hij geheel volgens het twaalftoonsysteem componeerde. In het filmfragment hoor en zie je de twee hoofdpersonen, Mozes - de figuur met de herdersstaf - en zijn broer Aäron.

In tekst 3 lees je over Mozes en Aäron en hun verschil in spreekvaardigheid.

(1p) Geef aan op welke manier Schönberg dit verschil tussen beiden heeft vormgegeven in de vocale partijen. Benoem zowel de partij van Mozes als die van Aäron in je antwoord.

In filmfragment 2, de begincène van *Moses und Aron*, zie je hoe Mozes voor het eerst door God wordt aangesproken. Schönberg heeft in zijn weergave van God recht willen doen aan het beeldverbod.

(2p) Benoem op welke manier Schönberg God heeft weergegeven in de zang en geef daarbij aan op welke manier dit in overeenstemming is met het beeldverbod.

In de wijze waarop deze uitvoering van *Moses und Aron* geënceneerd is, wordt ook recht gedaan aan het beeldverbod.

(1p) Noem een aspect van de encenering waaruit dit blijkt.

Schönberg, die zelf joods was, schreef *Moses und Aron* rond 1932, vlak voordat de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij van Hitler aan de macht kwam. Schönberg vond dat veel joden in Duitsland de dreiging die uitging van het nazisme niet onder ogen wilden zien. Sommigen dachten geen gevaar te lopen, zolang ze zich als 'goede Duitsers' gedroegen.

Met zijn opera probeerde Schönberg de Duitse joden aan het begin van de jaren dertig een boodschap mee te geven.

(1p) Noem een element uit het verhaal van de opera dat opgevat kan worden als een boodschap aan de joden in Duitsland. Geef daarbij aan welke boodschap eruit spreekt.

Schönbergs werk werd door het grote publiek vaak niet gewaardeerd. Zelf schreef hij hier over in een brief aan Kandinsky: "Het is mijn werken voorlopig niet vergund de massa voor zich te winnen. Des te meer veroveren zij zich een plaats bij de eenlingen."

Het maatschappelijk ideaal dat avant-gardekunstenaars destijds voor ogen hadden contrasteert met het feit dat hun kunst vaak slechts weinigen aansprak.

(1p) Geef aan welk maatschappelijk ideaal kunstenaars van de avant-garde voor ogen hadden en waarmee dat contrasteert met de waardering in kleine kring.

Blok 3

Dit blok gaat over expressionistische dans in de eerste helft van de twintigste eeuw.

De Duitse Gertrud Leistikow was een van de dansvernieuwers uit het begin van de twintigste eeuw. Vroeg in haar carrière, in 1912, maakte ze de choreografie *Fauntanz* (*Dans van de Faun*).

Op afbeelding 1 zie je een werk van kunstenaar Anka Krizmanic die de *Fauntanz* van Leistikow vastlegde. Dit werk kan tot het expressionisme worden gerekend.

(3p) Geef voor drie aspecten van afbeelding 1 aan waarom het werk tot het expressionisme gerekend kan worden.

Op afbeelding 2 zie je een schets waarin Leistikows *Fauntanz* is vastgelegd. Op afbeelding 3 zie je een tekening van een faun. Leidend in de dans van Leistikow was improvisatie.

(2p) - Geef aan wat improvisatie inhoudt.

- Leg vervolgens uit waarom, gezien het belang van improvisatie, de faun een interessant onderwerp vormde voor Leistikow.

In 1914 trad Leistikow in Nederland op in het Panopticum Theater in Amsterdam. In dit theater werd doorgaans variété en cabaret geprogrammeerd. De eerste uitvoering van Leistikow kreeg zowel negatieve als positieve reacties vanuit het aanwezige publiek. Dit valt op te maken uit de recensie van het optreden in het tijdschrift *De Kunst* (tekst 3).

(2p) Geef voor zowel de negatieve als voor de positieve reacties een verklaring.

In verschillende van haar dansen, waaronder *Fauntanz*, danste Leistikow met een masker op. Op afbeelding 4 zie je Leistikow in een maskerdans uit 1925.

Veel van de maskers die Leistikow droeg waren geïnspireerd op (toneel) maskers uit het Verre Oosten en Afrika.

(3p) Geef aan op welke manier Leistikows masker op afbeelding 4 geïnspireerd is op dergelijke voorbeelden qua

- materiaal,
- vorm en
- decoratie.

1

4

Ook tijdgenote Mary Wigman, met wie Leistikow in Duitsland enige tijd samenwerkte, gebruikte maskers in haar choreografieën. In filmfragment 1 zie je een fragment uit *Totenmal*, een choreografie die Wigman in 1930 maakte ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog.

In *Totenmal* dragen alle figuren een masker, behalve Wigman als De Danseres.

(1p) Geef aan wat de symbolische betekenis is van het feit dat De Danseres geen masker draagt.

In filmfragment 2 is er sprake van dreiging in de figuur van De Duivel en van kwetsbaarheid in de figuur van De Danseres. Dit contrast wordt mede vormgegeven door tegenstellingen in bewegingen.

(2p) Beschrijf twee van deze tegenstellingen in bewegingen. Betrek bij beide tegenstellingen zowel De Duivel als De Danseres in je antwoord.

In filmfragment 2 is er niet alleen in de beweging sprake van een tegenstelling tussen de dreiging van De Duivel en het kwetsbare van De Danseres. Deze tegenstelling is ook vormgegeven in de kostuums.

(1p) Beschrijf op welke manier deze tegenstelling is vormgegeven in de kostuums. Betrek zowel De Duivel als De Danseres in je antwoord.

Dansvernieuwers uit het begin van de twintigste eeuw, zoals Wigman en Leistikow, zochten naar wegen om op directe wijze uitdrukking te geven aan emoties. Hoewel het gebruik van maskers hiermee in tegenspraak lijkt, gebruikten Leistikow en Wigman ze wel.

(1p) Geef aan welk effect zij wilden bereiken met het gebruik van maskers.

Blok 4

Dit blok gaat over de opening van Disneyland California (1955) en over de films *The Sleeping Beauty* (1959) en *Maleficent* (2014).

Op 17 juli 1955 werd in de Verenigde Staten het attractiepark Disneyland geopend. Dit attractiepark trok vanaf de opening grote aantallen bezoekers. Het succes valt onder andere te verklaren vanuit de veranderende sociaaleconomische situatie in de Verenigde Staten in die tijd.

(2p) Geef twee verklaringen voor deze grote bezoekersaantallen vanuit een sociaaleconomisch perspectief.

In filmfragment 1 zie je een deel van het televisieprogramma *Disney anthology television series* dat vanaf 1954 wekelijks op de Amerikaanse televisie werd uitgezonden. Walt Disney presenteerde in dit programma de plannen voor het Disneyland-attractiepark in Californië.

Het succes van Walt Disney en zijn attractiepark is op te vatten als een voorbeeld van 'The American Dream': de gedachte dat iedereen in de Verenigde Staten gelijke kansen heeft op voorspoed en succes. Iedereen die hard werkt kan de top bereiken, omdat de Amerikaanse maatschappij geen barrières zou kennen.

The American Dream komt ook naar voren in het filmfragment.

(2p) Geef hiervan twee voorbeelden.

Disney verwierf grote bekendheid door het maken van tekenfilms. Tijdens de bouw van het park werkte hij aan de tekenfilm *The Sleeping Beauty*. In filmfragment 2 zie je een deel uit deze film. Je ziet hoe de prins de doornhaag rondom het kasteel trotseert om de prinses te bereiken. Hij wordt geholpen door de drie goede feeën en tegengewerkt door de boze fee.

Disney maakte eerder al tekenfilms van de sprookjes Sneeuwwitje en Assepoester.

(1p) Leg uit waarom het medium tekenfilm zich goed leent voor het verfilmen van sprookjes.

In filmfragment 3 is er sprake van een climax of kantelpunt in de krachtsverhouding tussen goed en kwaad aan het eind van deze scène. Dit kantelpunt wordt benadrukt door de (in de tekenfilm gesuggereerde) 'cameravoering'.

(2p) Noem twee aspecten van de cameravoering waardoor dit kantelpunt wordt benadrukt.

De val van de draak in het filmfragment wordt ondersteund door de muziek.

(3p) Beschrijf aan de hand van de drie onderstaande muzikale vormgevingsmiddelen hoe dat gebeurt:

- toonhoogte,
- tempo en
- vorm(element).

De muziek in de film wordt uitgevoerd door een groot symfonieorkest. Het gebruik van zo'n orkest biedt specifieke mogelijkheden die in dit fragment worden benut.

(1p) Noem een van die mogelijkheden aan de hand van het fragment.

Maleficent is een film van Disney uit 2014. Maleficent, de boze fee uit *The Sleeping Beauty*, heeft de hoofdrol in het verhaal van deze film. In filmfragment 4 zie je de openingsscène van deze film; je ziet Maleficent in haar jeugd.

Het feit dat Maleficent de hoofdrol bekleedt, bepaalt deels hoe het publiek haar karakter ervaart.

(1p) Leg uit wat het gevolg is van deze hoofdrol voor de wijze waarop het publiek haar karakter zal ervaren.

De wijze waarop *The Sleeping Beauty* bewerkt werd tot *Maleficent* kan in verband gebracht worden met het postmodernisme.

(1p) Geef hiervoor een argument.

Je zou kunnen stellen dat realiteit en fantasie in *Maleficent* meer in elkaar overlopen dan in *The Sleeping Beauty*.

(1p) Geef daarvoor een argument.

Dit was de laatste vraag van het examen.

Klik op of als je de vragen nog eens wilt langslopen.

Klik op de knop 'stoppen' als je klaar bent.

Bronvermelding

De in dit examen gebruikte bronnen zijn vermeld in het examen zelf en/of in het correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Einde